

150 år siden Grefsen Vandcuranstalt ble anlagt

Av Anne-Berit
Prestegård

I 1858 ble Grefsen Vandcuranstalt, eller Grefsen Bad som det også ble kalt, opprettet. Badet eksisterte i 50 år før det måtte legges ned. Her følger kronologien til området:

1858-1898 Grefsen Vandcuranstalt, drives av private.

1898-1902 Dr. John Mjøen overtar og omgjør stedet til sanatorium for tuberkuløse, men bygger snart sitt eget sanatorium like i nærheten.

1902-1908 Overlege Olaf Tveten overtar ansvaret.

1909-1971 Oslo Sanitetsforening driver Grefsen Folkesanatorium.

1971 Stedet nedlegges.

I et tiår brukte Aker sykehus bygningene som pasienthotell. Senere har ulike firmaer og frivillige organisasjoner, barnehager og hybelboere brukt lokalitetene. Ved tusenårsskiftet overtok firmaet Byggholt området. De gamle bygningene skulle restaureres og det ble oppført en rekke boliger i det øvre området. Disen skole ble bygd i den søndre del av området.

HVORFOR OG HVORDAN?

I 1856 kom noen menn hjem fra Söderköpings Brunn- og Vattenkuranstalt i Sverige hvor de var blitt helbredet ved den «Prietznitzke Koldvannsmethode» som gikk sin seiersgang over hele Europa. Metoden besto av inntak av mengder av kaldt vann samt daglige iskalde bad, og det ble sagt at kuren hadde positiv innvirkning på en rekke sykdommer. Det ble berettet om helbredelser i massevis. Vinzent Prieznitz fra Tyskland hadde funnet opp denne metoden. Han var også syk, og helbredet

Grefsen Vandcuranstalt i 1890.

seg selv med denne metoden. Så gikk han i gang med å helbrede andre, men som kjent er all begynnelse vanskelig, og han ble ikke forstått av myndighetene. Alle hans baderekvisitter ble brent offentlig på torget, da det ble sagt at han var en «Udsending fra Hans Majestet Djævelen». Selv ble han kastet i fengsel. Han vant til slutt over vanskelighetene, og døde «gammel og mett av dage» med penger i massevis på grunn av alle de menneskene han hadde helbredet.

Herrene, grosserer A. Hesselberg, byråsjef Brynie og baker Jacob Brun kom tilbake til Christiania med den faste beslutning, sammen med grosserer Thorleif Schjelderup, å opprette et kurbad i sin egen by. De fikk tilslutning fra Det Medicinske Selskab som oppnevnte tre leger til å bistå med opprettelsen av det nye kurbadet. En ekspert fra Linköpings Kuranstalt framla

en anleggsplan med tegninger og overslag på 10 000 specie-daler, som man regnet med at et slikt anlegg ville koste. Et aksjeselskap ble dannet, hvor det snart ble tegnet aksjer for 20.000 specie-daler. Det viste klart hvilken stor interesse det var for saken. Snart kunne selskapet konstitueres, og generalforsamling ble holdt 15. mai 1857. Her ble statutter vedtatt, og det het at «selskapet er stiftet i den hensikt å gjøre vannkurens metode alminnelig kjent, og dens helsebringende virkning lett tilgjengelig for lidende medborgere, og at man ikke tilsikter større pekuniær (økonomisk) fordel for aksjehaverne enn hva som kan bestå med denne hensikt.»

HVOR SKAL BADET LIGGE?

Det var noe uvisshet om hvor badet skulle ligge, da det gjaldt å finne et sted med god, frisk luft og rikelig med kaldt vann. I et møte i Akers Sogneselskap ble spørsmålet drøftet. Iver Olsen på Sandakerbakken kom da på banen, og undret seg på om ikke aksjeselskapet ville være tjent med et område i utkanten av hans gård, Østre Grefsen. Etter nærmere undersøkelser ble tilbudet godtatt. På denne tomten fantes et myrhull overgrodd med orekratt. I krattet fantes en kilde med klart og kaldt vann.

I første omgang ble det kjøpt inn en tomt på 50 mål, senere ble det lagt til 20 mål ekstra. Bygging ble satt i gang. Den før nevnte inspektør sto for ledelsen av arbeidet som gikk så raskt at badet kunne åpnes allerede 1. juni 1858. Det var et stort anlegg som var reist, bestående av to treetasjes bygninger. Hovedbygningen besto av legens værelser og kontorer i første etasje, en stor spisesal i annen etasje, og i tredje etasje pasientenes værelser, som mest passende ble kalt for «fuglebur». I den andre bygningen var det badehus, også her med rom for pasientene på toppen. Mellom disse bygningene ble det satt opp et enkelt, uinnredet bindingsverkshus som ble brukt til mosjon, slik at gjestene skulle bli varme igjen etter de kalde badene. Senere ble det oppført flere mindre losjihus på området. Det ene ble mest bebodd av eldre damer, og ble derfor kalt Fruerstuen. «Det er neppe betrådt av noen annen mannlig fot enn badelægens og en og annen hvithåret prest», ble det sagt. Badet var fra begynnelsen av meget enkelt utstyrt. Værelsene var små, med bare seng og et enkelt

bord med stoler. Sofaer fantes ikke, så enkelte pasienter tok med seg sine egne møbler. Det enkle utstyret var nok et prinsipp, for badegjestene skulle oppholde seg mest mulig ute i frisk luft. Etter hvert ble bygningene adskillig mer komfortable. Verandaer kom til, og midtbygningen ble utstyrt med både biljardværelse, salong- og leseværelse – alt smakfullt møblert.

VANNKUREN

Hva slags plager led gjestene av? Jo, i første rekke sinnslidelser, men også nervesmerter og hodepine, gikt- og hudsykdommer, podagra, alle slags kroniske katarrer, ja sogar også alkoholproblemer.

Selve kuren omfattet drikking av 16-25 glass kaldt vann per dag i tillegg til flere bad i fire graders vann. Overlege Mjøen fortalte at vannkuren var aldeles forferdelig, og at den instruksens bademesteren hadde, kunne i bokstavelig forstand få det til å gå kaldt nedover ryggen på en. De arme stakkarene ble nemlig plassert på en stige, hadde dr. Mjøen hørt, og så ble de formelig rystet ned i vannet med de fire grader. Her måtte de stå og fryse i to minutter i det kalde vannet. Tennene klapret i munnen på dem, og de skrek hele tiden om å få lov til å komme opp igjen. Men ble de stakkars menneskene virkelig helbredet av denne hestekuren? En statistikk for 1865 viser at 44 ble helbredet, 106 ble betydelig bedre, 22 ubetydelig bedre og 14 uhelbredet. En kjent lege ved badet, den senere overlege ved Sandefjord bad, dr. Sontum, kunne senere fortelle at han fikk sine gamle pasienter tilbake som giktbrudne, plagede personer. De kalde badene hadde vært for tøffe for mange.

FOTO: OSLO BARKIV

Et av turmålene for gjestene ved Badet var et utsiktstårn som lå ved Akebakkeskogen der Grefsen Panorama senere ble bygget.

FOTO: OSLO BARKIV

Stasstuen på Grefsen Folke-sanatorium. Bildet er tatt i 1906, men det antas at stuen også har sett slik ut på slutten av tiden som kurbad.

Det bør imidlertid tillegges at stedet etter hvert også kunne tilby varme karbad, damp- og furunålsbad.

GJESTENE

Ved åpningen kunne Badet ta imot 40 gjester. Siden det ble oppført flere småvillaer rundt hovedbygningene, kunne stadig flere pasienter få plass. Grefsen badeanstalt ble fort populær, og søkningen ble stadig større. Da Badet hadde vært drevet i syv-åtte år hadde det 186 faste gjester mot 156 året før. Kuren varte i ca seks uker. Av og til fikk de siste gjestene avkortet kuren noe, da Badet måtte lukke pga kulda. Til vanlig holdt det åpent fra 1. juni til 1. september. Folk som ikke bodde på Badet kunne også bade der mot å løse enkeltbillett, og det var det mange som benyttet seg av. I 1865 ble det solgt hele 636 slike billetter til de forskjellige typer bad. Det fantes også noen få friplasser og mulighet til å ligge der for halv pris.

Badet hadde en lege og badebetjeningen besto av bademeste-

ren og fire menn og fire kvinner. Siden Grefsen Bads ry var stadig stigende, var det særlig mange dansker som besøkte stedet. I en enkelt sesong var tallet på badegjester fra Danmark større enn det norske. Danmark fikk etter hvert sin egen vannkuranstalt, så tilgangen av danske gjester sank, men mange foretrakk likevel å reise til Grefsen for å komme i annen luft og natur. Det var imidlertid ikke alle som var like begeistret for danskene. En tidlig morgen kom en enslig danske opp til Grefsen. Ingen var oppe, men da en oppvarningspike endelig dukket opp, var hun meget gretten og svarte bare ja og ha på den fremmedes spørsmål. Da han uheldigvis spurte om det var mange dansker ved badet svarte hun: «Ja, det ska' Gud vite. Vi hører ikke annet enn pjett, pjett, pjett hele dagen».

MATEN

Maten var i lang tid svært enkel. Det ble sagt at det var «mysost først og mysost sist», smørbrød med småsild på, melkeblende og kalvekjøtt. Av og til også sprengt fårekjøtt og makrell. Men prisen sto i forhold til traktmentet. Det var kanskje ingen dårlig ide, for de fleste av badegjestene var ikke bedre vant, og hadde ikke råd til å betale mer. Selvfølgelig var det noen som ikke var fornøyd med bevertningen. Og klagen kom som oftest fra dem som ikke hadde det bedre hjemme, og som forventet seg bedre forpleining på kurstedet. Denne forbedret seg da også etter hvert betraktelig, og tilfredsheten med den.

DET SOSIALE LIV

På kursteder pleier det ofte å være litt flørt og moro – så også her. Og det tok ikke lang tid før man ante at det var litt «inklinasjon» (forelskelse) på gang. Til å begynne med var gjestene formelle og litt stive overfor hverandre, men badene, altså den felles lidelsen, og snart også husvarmen, gjorde at folk snart nærmet seg hverandre. Man ble ikke presentert for hverandre, men en fant snart ut hvilke bekjentskaper man følte seg tiltrukket av. Her er et glimt fra badegjestenes liv ifølge brev fra en tidligere pasient til en slektning:

På verandaene samles herrene på en side og damene på den andre. De herrene som sitter innerst forteller gamle ungarshistorier, og damene som oppholder seg innerst på motsatt side snakker mest om husholdningsaffærer. Noe som er ytterst kjedelig å høre på. Mellom disse ytterpunkter er et nøytralt område hvor damer og herrer møtes og hvor passieren går raskt. De gamle kavalerer strammer seg opp for å se unge ut, og de unge gjør hva de kan for å se eldre ut. Her er respektable fruer med sine døtre i alle aldre. Ja, det blir fort litt spenning i luften.

Badegjestene tok også turer i den vakre omegnen. Området bak Badet ble etter hvert opparbeidet og ble snart til en prektig park til glede for pasientene. Likevel var det skogen bak badet som var mest populær. Her ble det anlagt stier hvor en kunne ta kortere eller lengre turer alt etter formen. Av og til hendte det at gjestene gikk seg vill, og det tok timevis før de fant tilbake. Til Trollvann var det til og med anlagt kjørevei. Snart ble det satt opp benker langs deler av Trollvann og andre steder i terrenget, men det var behov for flere, og Badet hadde ikke økonomi til dette. Problemet ble løst ved at børskommisjonær Axel Winge ved hjelp av sin musikalske familie holdt en konsert som innbrakte nok midler til å sette opp de ønskede benkene. Båtturer på Maridalsvannet på varme og solrike dager var også populære innslag i gjestenes hverdag.

KUNST OG RELIGION

Badet hadde omsider anskaffet piano, noe som var til stor glede. Blant pasientene fantes ofte kunstneriske personer som opptrådte til hygge og glede for medpasientene. Komponisten Halvdan Kjerulf bodde i flere år på Vandcuranstalten og var gjennom sin musikkinteresse med på å gi stedet et rikt konsertliv. Av og til kom skuespillere og andre kunstnere opp fra Christiania for å underholde. Ole Bull var der flere ganger, hvor han ikke bare underholdt med sitt vakre spill, men også talte ved forskjellige festlige anledninger. Det ble fortalt at han en gang ga inntrykk av bare å improvisere, men en tilfeldig besøkende fortalte at han hadde hørt samme talen flere ganger tidligere.

St. Hansfeiring på Grefsen Bad i 1896.

Ganske tidlig begynte en flokk av badegjestene å samles til morgenandakt i salongen. Her ble det lest et stykke fra en oppbyggelsesbok, bedt en bønn og sunget en salme. Hvis det var en prest blant gjestene, var det gjerne han som holdt andaktene. Disse var sterkt besøkt, og dette førte til at direksjonen sørget for at det også ble holdt søndagsgudstjenester, som ble holdt av prester som lå ved Badet, eller som på annen måte ble engasjert av direksjonen. Prester som holdt gudstjenester her var bl.a. soknepresten i Østre Aker og andre prester i nærliggende menigheter. Den danske presten i Holmen kirke, herr Wartburg, holdt gudstjenester en hel sesong. Han var alles yndling ble det sagt.

DILLIGENCEN OG TARMRISTEREN

Etter datidens forhold, uten buss eller trikk, lå Grefsen bad langt fra byen. Det ble derfor besluttet å anskaffe en dilligence (firhjullet hestekjøretøy) som skulle gå mellom byen og Badet tre ganger om dagen med gjester, post og varer. Her kom jo både slekt og venner på besøk, og mange var bare nysgjerrige personer som ville se det nye badet. Det fantes faktisk to vogner, en gul og en sort, og de ble følgelig kalt «Den gule feber» og «Den sorte

død». Disse ble i 1890-årene erstattet av to dampvogner som veide tre tonn hver og hadde plass til 16 passasjerer. Vognene var bestilt fra England, og det var stor stas da de ankom. Vognene ble satt i rute Stortorget-Grefsen med 14 turer hver dag. Billettprisen var 50 øre. Vognene laget et infernalsk spetakkel og ristet aldeles forferdelig. Derav navnet «Tarmristeren». Når vær og vind drev mot Grefsen, kunne man høre når vognene satte seg i bevegelse på Stortorget. Men driftssikkerheten var dårlig, og det varte ikke lenge før vognene måtte kasseres. Den ene ble solgt som lastevogn, og den andre ble sendt tilbake til England. Slik endte Norges første dampbussrute.

SLIK GIKK DET ...

Ved 30-årsjubileet ble det sagt at til tross for den stadig voksende rekke av norske badesteder, ville Grefsen Bad alltid hevde sin plass. Det viste seg å være altfor optimistisk. Bare få år etter begynte nedgangen, selv om Badet forsøkte å holde følge med tiden ved å ta opp metoder andre bad brukte. Det var nok Sandefjord Bad med sitt stadig stigende ry for sine gytjebad som i første rekke tok knekken på Grefsen bad. Området ble på slutten av 1800-tallet overtatt av et selskap som hadde til hensikt å rive bygningene og utparsellere tomtene. Men allerede året etter brøt det hele sammen på grunn av den økonomiske krisen i Christiania. Og her er det at dr. John Mjøen og hans sanatorium for tuberkuløse kommer inn på scenen.

Kilder

T.H. Aschehoug: Erindringer fra Grefsen Bad. Morgenbladet 9.7. 1899.

Fritz Holland: Fra det gamle Christiania

God Medisin i hundreårige hus. Morgenbladet 31.5.1958.

Karl Haugholt: 100 år siden Grefsen bad ble anlagt. Aftenposten 31.5.1958

Grefsen Bad 1858-1898. St. Hallvard, vol. 25/1947.

Eivind Vatn: Frisk luft og kalde kilder. Nord i Aker gjennom 10.000 år, s. 282-287

ETTERSKRIFT

For kort tid siden ble det åpnet en liten utstilling på Norsk Teknisk Museum som forteller om hvorledes tuberkuløse barn ble behandlet på Grefsen Sanatorium og på andre sanatorier i tiden etter siste verdenskrig. Dette har vært ukjent for de fleste. Dette må vi komme tilbake til i et senere nummer. Sanatorievirksomheten startet omkring forrige århundreskifte i de lokalene som til da hadde rommet Grefsen Vandcuranstalt i ca 50 år.

Red.